

ONTWERP OMGEVINGSVISIE

In werkenber Fryslân, klear foar de takomst

Versie 0

Visie

Inhoudsopgave

Inleiding	3
H1. Een herkenbaar Fryslân, klaar voor de toekomst	5
H2. Context en opgaven	11
2.1 Fryslân in groter verband.....	11
2.2 De Friese opgaven	13
H3. Bewegingen	16
3.1 Naar een schone, gezonde, inclusieve en veilige leefomgeving met identiteit.....	16
3.2 Naar een sterke landbouw en natuur in een klimaatbestendig Fryslân.....	19
3.3 Naar vitale steden en dorpen in een verbonden Fryslân.....	23
3.4 Naar een fossielvrije en circulaire samenleving	25
H4. Hoe gaan we werken?	29
H5. Participatie en Omgevingseffectrapportage	31

Leeswijzer Visie

De provinciale Omgevingsvisie bestaat uit vier delen: een deel Visie, een deel Thematische Verdieping, een deel Gebiedsgerichte Verdieping en een deel Sturingsfilosofie & Uitvoering.

In dit deel Visie schetsen we in het eerste hoofdstuk het hoofddoel waar we voor gaan: brede welvaart en Fries geluk voor iedereen. In hoofdstuk 2 gaan we in op de opgaven en uitdagingen waar we zowel (inter)nationaal als provinciaal voor staan. In het derde hoofdstuk schetsen we onze ambities in de vorm van vier bewegingen, om vervolgens in het vierde hoofdstuk aan te geven hoe we gaan werken. Tot slot gaan we in hoofdstuk 5 kort in op de participatie en de in het verlengde van deze Omgevingsvisie liggende Omgevingseffectrapportage (OER).

Dit deel Visie is een afgerond geheel dat op hoofdlijnen de inhoud van de complete Omgevingsvisie weergeeft.

Inleiding

Fryslân is in beweging. Het bruist en borrelt er, de dingen gebeuren er met energie, enthousiasme en elan. Dat spreekt onder meer uit de zelfbewuste manier waarop Fryslân zich profileert als provincie waar het goed wonen, werken, studeren en leven is. Als provincie ook met unieke kenmerken en een bijzondere eigen identiteit. Bovendien een ondernemende provincie waar organisaties en inwoners samen veel weten te bereiken. Kortom, een provincie die vanuit het verleden zelfbewust en slagvaardig naar het heden en de toekomst kijkt. Dat is ook nodig, gezien de grote actuele vraagstukken en opgaven in de fysieke leefomgeving: de gedeelde ruimte waarin de inwoners van Fryslân samenleven.

In deze nieuwe Omgevingsvisie bieden we een inspirerend en uitnodigend perspectief op de toekomst van deze gedeelde ruimte. Met aandacht voor water, bodem, natuur, landschap, landbouw, bedrijvigheid, milieu, energie, mobiliteit, wonen, werken en recreëren. Centraal staan de urgente opgaven die in die ruimte op de juiste plek een passende uitwerking moeten krijgen, zodat we ook in de toekomst in een mooi, gezond en leefbaar Fryslân kunnen leven.

De visie is geen eindbeeld maar biedt een perspectief voor de gewenste ontwikkeling van de Friese leefomgeving op de lange termijn; van nu, tot straks (2035), naar later (2050 en verder). Een perspectief waarin Fryslân bij alle noodzakelijke aanpassingen haar eigenheid weet te bewaren. Alle in Fryslân aanwezige kennis, vaardigheden en creativiteit zijn nodig om aan de uitdagingen het hoofd te bieden. Dat vraagt om een vergezicht: een gedeelde blik op de fysieke leefomgeving die we tussen nu en 2050 in Fryslân willen ontwikkelen. Zo'n vergezicht biedt deze Omgevingsvisie. Met als inzet: brede welvaart voor iedereen en in elke regio.

Rol en positie van de provincie

De provincie concentreert zich op bovenlokale vraagstukken voor de fysieke leefomgeving. De lokale uitwerking hiervan ligt bij gemeenten en op gebiedsniveau. Om één integrale koers te bewaken, stemmen we deze vraagstukken af met gemeenten, Wetterskip Fryslân en het Rijk. Onze wettelijke taken en bevoegdheden en (inter)nationale juridische en verdragsverplichtingen vormen daarvoor de basis. Daarnaast beschouwen we een thema van provinciaal belang wanneer het gemeente- of provinciegrenzen overstijgt of wanneer gemeenten onvoldoende zijn toegerust om het zelfstandig op te pakken. De provincie en gemeenten zijn samen verantwoordelijk voor de ruimtelijke ordening en de kwaliteit van de fysieke leefomgeving in Fryslân. In bijlage 4 hebben we de provinciale belangen thematisch aangegeven.

Concreter

Deze Omgevingsvisie is een stuk concreter dan de vorige Omgevingsvisie, *De romte diele*, uit 2020. De urgente opgaven in de provincie vragen om duidelijke oplossingsrichtingen en keuzes. Ook de samenleving en onze partners gaven aan: provincie, maak keuzes en geef richting aan ontwikkelingen op vooral bovenlokaal niveau. Geef bijvoorbeeld aan hoe we moeten omgaan met de energietransitie, de netcongestie, het woningtekort, het herstellen van de natuur en het versterken en vergroenen van de economie. Maar ook hoe we Fryslân weerbaarder kunnen maken in

een veranderende internationale context en bij een veranderend klimaat. En last but not least: hoe komen we van het stikstofsloot af en hoe kunnen we de landbouw een toekomstbestendig perspectief bieden, waarin de sector een vliegwiel is voor de kwaliteitsverbetering in het landelijk gebied?

De afgelopen jaren deden we over deze vraagstukken ook meer kennis, ervaring en inzichten op. Zo kwam uit onze analyse van de Friese leefomgeving, de Leefomgevingsfoto, naar voren dat de kwaliteit van de leefomgeving de nodige aandacht verdient. Daar kunnen we, samen met partners, dus meer richting en sturing aan geven. Duidelijk is ook, dat we iedereen nodig hebben om Fryslân toekomstbestendig te maken en herkenbaar te houden. Aan de hand van deze vernieuwde Omgevingsvisie gaan we dan ook graag samen aan de slag.

H1. Een herkenbaar Fryslân, klaar voor de toekomst

De kwaliteit van wonen, werken en leven is goed in Fryslân. Niet zonder reden scoren we bovengemiddeld op het gebied van brede welvaart. Maar ook de Friese taal en identiteit, de sociale samenhang, de waardevolle landschappen, de sterke en diverse landbouw, de gevarieerde natuur, het volop aanwezige cultureel erfgoed en het relatief schone milieu zijn kwaliteiten om trots op te zijn. Dat is echter geen reden om achterover te leunen. Gezien de talrijke opgaven die er liggen, moeten we samen aan de slag. Liever nog vandaag, dan morgen.

Grote opgaven raken de kwaliteit van onze leefomgeving en samenleving en vragen om een gezamenlijke aanpak en oplossingen. Denk aan de internationale onrust, de snelle technologische ontwikkelingen en de klimaatverandering, maar ook aan het stikstofslot, de veenweideproblematiek, de netcongestie, het woningtekort, de ontgroening en het dreigend tekort aan vakmensen in onze provincie. Willen we blijven scoren in brede welvaart voor iedereen, dan is nú actie noodzakelijk. Zonder nieuwe impulsen komen we niet alleen economisch, maar in het verlengde daarvan ook maatschappelijk tot stilstand. Deze Omgevingsvisie fungeert dan ook als vliegwiel dat niet alleen richting geeft aan nieuwe ontwikkelingen en noodzakelijke veranderingen, maar deze ook activeert en versnelt. Met als overkoepelend streefbeeld:

Een herkenbaar Fryslân, klaar voor de toekomst, met sterke steden en dorpen in een landschap van wereldklasse...

De noodzaak tot het aanbrengen van richting en versnelling koppelen we aan brede welvaart. Het concept dat een veerkrachtige economie laat samenvallen met een gezonde leefomgeving en een goed leefklimaat. De keuzes die we maken garanderen dan ook dat de welvaart gebalanceerd, inclusief en duurzaam is en geborgd in beleid.

De kenmerken van brede welvaart

- Gebalanceerd: economische, sociale en ecologische belangen zijn in evenwicht;
- Inclusief: iedereen profiteert, ongeacht achtergrond of regio;
- Duurzaam: het welzijn van vandaag staat dat van morgen niet in de weg;
- Geborgd in beleid: de overheid maakt brede welvaart leidend in keuzes.

We streven daarbij naar een optimaal evenwicht tussen beschermen, benutten én het realiseren van een toekomstgerichte, circulaire economie en weerbare samenleving. Een samenleving ook die het heft in eigen handen neemt en samen werkt aan een vitaal, leefbaar, mooi, gezond en veilig Fryslân. Voor onszelf én voor toekomstige generaties. Waarbij we ook hebben te accepteren dat sommige keuzes lasten met zich meebrengen en dat het er op aankomt om deze lasten zo eerlijk mogelijk te verdelen.

...met een weerbare samenleving en vitale leefomgeving...

De natuurlijke ondergrond van water en bodem vormt het fundament waarop we toewerken naar dit optimale evenwicht. Zo voorkomen we dat grenzen van onze natuurlijke systemen worden overschreden en oplossingen in de toekomst niet langer

houdbaar en betaalbaar zijn. Vanuit deze drijfveer – en de (inter)nationale verhoudingen – leggen we nieuwe accenten die de Friese economie, leefomgeving én samenleving sterker, veerkrachtiger en duurzamer maken.

Het invullen van deze accenten (zie kader) kunnen we niet alleen, daar hebben anderen voor nodig. We nodigen dan ook iedereen uit om samen met ons aan de slag te gaan. Waarbij onze rol als provincie verschillend kan worden ingevuld: van richtinggevend, sturend, voorwaardenscheppend en regisserend tot activerend, initiërend, faciliterend, verbindend en uitvoerend.

Zo gaan we in de stedelijke uitnodigingszones in een vroeg stadium met alle partijen om de tafel om rollen en samenwerkingsvorm af te stemmen. In het landelijk gebied gaan we, vanwege de urgentie van vraagstukken in Zuidoost-Fryslân, samen met onze partners met een programma aan de slag.

Accenten

In de nieuwe Omgevingsvisie leggen we onder meer de volgende accenten:

- Zes economische sectoren (deel 2, paragraaf 4.1) die dienen als vliegwiel voor de instandhouding van brede welvaart;
- Een rendabel en robuust toekomstperspectief voor landbouw en voldoende en gezond voedsel;
- Clustering van bedrijvigheid, kennisinstellingen, energieopwekking en mobiliteit om schaalvoordelen te benutten en zorgvuldig om te gaan met beperkt beschikbare ruimte;
- Passende woonruimte voor iedereen;
- Een fossielvrije, betaalbare en betrouwbare energievoorziening;
- Verduurzamen van mobiliteit over weg, water en door de lucht, incl. beter benutten van vaarwegen voor goederenvervoer;
- Landgebruik dat beter is afgestemd op het natuurlijke water- en bodemsysteem;
- Realiseren basiskwaliteit natuur en landschap en herstel van biodiversiteit;
- Meervoudig ruimtegebruik en benutten/beschermen identiteit landschap bij nieuwe ontwikkelingen;
- Omturnen van kampioen 'water afvoeren' naar 'kampioen water vasthouden';
- Een klimaatbestendig, gezond én veilig Fryslân.

...met een groene en robuuste economie...

Een robuuste en groene economie werkt als vliegwiel voor een toekomstbestendig verdienvermogen en brede welvaart. Daarvoor gaan we, samen met onze partners, de zes Friese speerpuntsectoren (Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta; zie 3.4) uitbouwen en opschalen. Met aandacht voor innovatie, technologische ontwikkelingen als artificial intelligence (AI), kennisdeling en het verduurzamen van de productiviteit. Hiermee kunnen we onze koploperpositie in de circulaire economie versterken en door ontwikkelen.

Economische kansen die zich voordoen en die bij Fryslân passen, bijvoorbeeld op het terrein van hightech, grijpen we aan. Daarbij benutten we de sterke punten van de provincie. Denk aan het uitstekende woon- en leefklimaat, maar ook aan het wijdvertakte

netwerk van beroepsvaarwegen voor goederenvervoer. Een tak van sport waarvan het volume vooral in een circulaire economie aanzienlijk gaat toenemen.

Met een meer diverse, robuuste economie houden we jongeren beter vast en zijn we aantrekkelijk(er) voor vakmensen, kenniswerkers en studenten van binnen en buiten de provincie. Ook houden we onze beroepsbevolking, welvaart en voorzieningenniveau gemakkelijker op peil. Zo zorgen we voor een balans tussen de stuwende en de verzorgende economie, die – gelet op de demografische ontwikkeling – meer handjes vraagt. Met een stabiel verdienvermogen kunnen we bovendien blijvend investeren in duurzaamheid en de kwaliteit van onze leefomgeving, zowel in de steden, in de dorpen als in het landelijke gebied.

Voldoende verdienvermogen maakt ook dat we kunnen investeren in een fossielvrij en betaalbaar energiesysteem, in adequate en verbonden vervoersystemen én in een innovatieve, meer zelfvoorzienende en gezonde voedselproductie. Bovendien zijn we weerbaarder in turbulente tijden met internationale spanningen, snelle technologische ontwikkelingen en verschuivende economische verhoudingen.

Naast Fryslân landbouwprovincie is er ook een Fryslân van hoogwaardige kennis en slimme technologie. We grijpen daarbij terug op de identiteit en positie die Fryslân eens had: een provincie van kennis en wetenschap, handel en excellente maakbedrijven (destijds scheepsbouw).

...met sterke steden en dorpen...

We zien het netwerk van steden en dorpen als vliegwiel voor een groene, circulaire economische ontwikkeling, maar ook voor benodigde woningbouw, de ontwikkeling van kennisclusters, zorgvoorzieningen, cultureel aanbod en tegelijk voor rust en een groen, water- en voedselrijk landschap met waardevol erfgoed. Het netwerk van dynamische steden, dat nauw verbonden is met vitale regiokernen en levendige dorpen, werkt als communicerende vaten die elkaar opstuwten en nodig hebben. Net zo goed als de even natuurlijke als geleidelijk overgang naar het landelijk gebied dat de Friese steden en dorpen rijker en aantrekkelijker maakt.

In onze visie ontstaan er gebieden waar stedelijke voorzieningen samenkomen en gebieden waar de dynamiek vooral zit in kwaliteitsverbetering en betere afstemming van functies zoals landbouw en natuur. Deze verdeling maakt een gerichte en efficiënte inzet van investeringen en voorzieningen mogelijk. Bovendien voorkomt ze versnippering en de achteruitgang van het verdienvermogen en de landschapskwaliteit. Het clusteren van activiteiten en meervoudig gebruik is ook een noodzakelijk antwoord op de vele aanspraken op de (beperkt) beschikbare ruimte.

In de uitnodigingszones in de stedelijke gebieden krijgen veel opgaven, nieuwe functies en voorzieningen een plek. Hier geven we met gemeenten, en andere partners, invulling aan stedelijke ontwikkelingen (zie kader). Daarbij komen we samen tot logische, toekomstbestendige oplossingen en aantrekkelijke overgangen tussen stad en landelijk gebied.

Stedelijke ontwikkelingen

In stedelijke milieus richten we ons onder meer op de volgende zaken:

- Herstructureren en uitbreiden van bedrijventerreinen, ontwikkeling van kenniscampussen en innovatiedistricten;
- Versterken van economische speerpunten en stimuleren van nieuwe kansrijke sectoren, waaronder stuwende (circulaire/grootschalige) bedrijvigheid met regionale meerwaarde en (inter)nationale uitstraling die ook nieuwe inwoners aantrekt;
- Gevarieerde woningbouw; bij voorkeur binnenstedelijk, in combinatie met het opknappen van bestaande woningen en in uitbreidingslocaties;
- Duurzame en stabiele energieopwekking, met onderlinge afstemming en clustering van vraag en aanbod om netcongestie te voorkomen;
- Een klimaatbestendige leefomgeving en meer biodiversiteit;
- Groene, toegankelijke en (recreatief) aantrekkelijke uitloopgebieden die stad en landelijk gebied verbinden en versterken;
- Adequate ontsluiting en bereikbaarheid, waarbij alle vervoersvormen op elkaar zijn afgestemd.

Buiten de uitnodigingszones werken we met gemeenten en lokale organisaties aan sterke regiokernen met een compleet voorzieningenpakket en woningaanbod en gevarieerde werkgelegenheid. Deze kernen dragen een vitaal en leefbaar platteland, waarin voorzieningen en werk vanuit alle windstreken bereikbaar zijn. De grotere en kleinere dorpen maken het gevarieerde palet volledig met hun specifieke woonkwaliteiten, lokale bedrijvigheid, sociale samenhang, eigen identiteit en hecht verenigingsleven. Ontwikkelingen zijn hier vooral gebaseerd op wat er al aanwezig is en waaraan veel waarde wordt gehecht. Ook hier is er dus – naar aard en schaal – ruimte voor ontwikkeling van woningbouw, het midden- en kleinbedrijf, de gastvrijheidssector, de energiesector en infrastructuur.

Samen met gemeenten werken we voor alle steden en dorpen een ontwikkelstrategie uit in een Omgevingsprogramma. Dit binnen de kaders van deze Omgevingsvisie, dus rekening houdend met het onderscheid tussen het Fries Stedelijk Netwerk, de regiosteden Harlingen en Dokkum, de regiokernen en de overige dorpen.

... met een toekomstbestendige infrastructuur...

Zonder energie en mobiliteit staat alles stil. We versterken en verduurzamen deze netwerken en stemmen ze af op de locaties waar we wonen, werken, ontspannen en elkaar ontmoeten. Het fossielvrije energiesysteem is robuust en flexibel, en voegt zich zorgvuldig in het Friese landschap, woon- en leefmilieu. We clusteren vraag en aanbod van energie om netcongestie te beperken en ondersteunen netbeheerders om het netwerk robuuster te maken.

Het mobiliteitssysteem verbindt de verschillende vervoerswijzen naadloos met elkaar. Een uitgekiend stelsel van mobiliteitshubs brengt snel en eenvoudig overstappen en de 30-minuten bereikbaarheid van basisvoorzieningen binnen handbereik. Goederenstromen verlopen efficiënt en duurzaam, dankzij onder meer de aanleg van transferia en toenemend vervoer over het water en door de lucht.

De provincie maakt deel uit van zowel nationale en Europese transportcorridors. Wat bijdraagt aan de versterking van de groene, Friese economie. De komst van de Lelylijn vergroot en versterkt de (inter)nationale bereikbaarheid van - en werkgelegenheid en woningbouw in - de provincie. Mede dankzij de aansluiting van de omliggende regio's op de nieuwe halteplaatsen.

...met een landschap van wereldklasse...

We positioneren ons ten opzichte van de rest van Nederland als een provincie met een landschap van wereldklasse. Van de smûke Wâlden en het uitgestrekte merengebied tot het glooiende Gaasterland en de natuurrijke Waddeneilanden. Het even aantrekkelijke als diverse landschap, erfgoed en watersysteem zijn - samen met een vitale bodem, rijke natuur en boerderdiverse landbouw - de dragers van het aantrekkelijke woon- en leefklimaat. Maar bijvoorbeeld ook van recreatie, toerisme en een gezonde leefomgeving.

...waar natuur, cultuur en economie elkaar versterken...

Grote delen van het landelijk gebied kennen een andere dynamiek, maar de opgaven die om (acute) aandacht vragen zijn niet minder groot. Hier combineren we een toekomstperspectief voor de landbouw met natuurherstel, klimaatadaptatie en verbetering van de milieu- en landschapskwaliteiten. Vooral waar meervoudige opgaven spelen is extra inzet nodig om gebiedsgericht te werken aan kwaliteitsverbetering waarbij alle functies erop vooruit aan.

In Zuidoost-Fryslân zijn de opgaven zo urgent dat we op programmaniveau met alle partijen naar oplossingen zoeken om uit de impasse van stikstof, natuurherstel en klimaatadaptatie te komen.

We moeten ook ruimte vinden voor tijdelijke waterberging bij overvloedige neerslag. Hetzelfde geldt voor het vasthouden van water om de gevolgen van verdroging en verzilting in delen van Fryslân te beperken. Ook gaan we buiten de natuurgebieden, in het cultuurlandschap en in steden en dorpen, werken aan herstel van biodiversiteit. Natuurinclusief werken en waterrobuust bouwen en inrichten worden de standaard bij alle ingrepen en activiteiten in onze leefomgeving.

...waar een robuuste landbouw samengaat met maatschappelijk opgaven...

De Friese landbouw – als belangrijke drager van de economie, de voedselzekerheid en beheerder van het cultuurlandschap – is innovatief, divers en kent vele verschijningsvormen. Van hoogproductief naar meer extensief en verbreed met bijvoorbeeld groene en blauwe diensten. Met inzet van een landbouwhoofdstructuur en boerderdiversiteit zorgen we voor een kwaliteitsslag in het landelijk gebied mogelijk (zie 3.2). Veel agrariërs zijn hier al mee bezig en krijgen onze steun. Met de wil om een rendabel en duurzaam toekomstperspectief voor de landbouw te combineren met natuur-, bodem- en biodiversiteitsherstel. En met een verbeterde water- en landschapskwaliteit.

Dit alles draagt ook bij het imago en de aantrekkelijkheid van de provincie voor recreanten en toeristen. Waarvan ook de gastvrijheidssector – als belangrijke drager van ons welzijn en onze economie - zal profiteren.

... klaar voor de toekomst....

Wat signaleren we over pakweg twintig jaar als we samen de schouders eronder zetten? Dan zien we een herkenbaar Fryslân, met sterke steden, levendige dorpen, een vitale en diverse landbouw, een rijke natuur en volop recreatiemogelijkheden in een landschap van wereldklasse. Een goed ontsloten, schoon, veilig, duurzaam en klimaatbestendig Fryslân ook. En een provincie met een sterk vergroende, toekomstbestendige economie die bijdraagt aan de brede welvaart van alle inwoners.

Kortom:

Een Fryslân dat klaar is voor de toekomst en dat we vol vertrouwen overdragen aan volgende generaties.

Van visie, via opgaven naar bewegingen

In hoofdstuk 3 werken we deze algemene visie uit in vier bewegingen. Voorafgaand schetsen we in hoofdstuk 2 eerst de bredere (inter)nationale context en de belangrijkste opgaven waar we als provincie voor staan. Het zijn deze – veelal urgente – opgaven die de kwaliteit van de Friese leefomgeving onder druk zetten. En waarvoor we liever vandaag dan morgen aan oplossingen moeten werken. Ook om onze brede welvaart – 'het Friese geluk' – in de toekomst te kunnen behouden en waar nodig te versterken.

H2. Context en opgaven

2.1 Fryslân in groter verband

Fryslân ligt op enige afstand van grote economische centra, maar is goed verbonden met de Randstad, Duitsland, Scandinavië en de Baltische staten. Amsterdam en Schiphol zijn over de weg binnen twee uur bereikbaar. Met het openbaar vervoer (trein) is meer tijd gemoeid. Deze 'ligging in de luwte', in combinatie met de natuurlijke kenmerken, leverde een ontspannen provincie op met een diversiteit aan landschappen en agrarische bedrijvigheid, natuur- en recreatieve gebieden, steden en dorpen. Het leidde echter ook tot een minder sterke, meer 'ijle', economie die wel nodig is om de brede welvaart in stand te houden. Voordeel is dat er in de provincie (nog) ruimte is voor ontwikkeling en het oplossen van opgaven. Waarbij we wel zuinig moeten zijn op het behoud van de ruimtelijke kwaliteit: ons *unique selling point*.

De economische dynamiek van Nederland is vooral gekoppeld aan een netwerk van grote en middelgrote steden (polycentrisch netwerk). Leeuwarden, Drachten, Heerenveen, Sneek, Harlingen en Dokkum maken hiervan deel uit. Binnen Fryslân vormen deze steden eveneens een netwerk, aangevuld met regiokernen en kleinere dorpen; ieder met eigen kwaliteiten.

Fryslân is in veel opzichten ingebed in Noord-Nederland. Ook vanwege een gedeelde ontstaansgeschiedenis, vooral gebaseerd op het winnen van land op zee en het ontginnen van veen. De ontwikkelkracht van onderop die daaraan ten grondslag lag, is nog steeds de motor van veel ontwikkelingen. Met de provincies Drenthe en Groningen - en andere organisaties - werken we via het stimuleren van samenwerking, onderwijs, kennisuitwisseling en innovatie aan versterking van de economische clusters in Noord-Nederland.

Waterbeschikbaarheid

Ook het watersysteem van Noord-Nederland vormt een eenheid: er bestaan nauwe verbanden tussen de zoetwatervoorraad van het Drents Plateau, de gordel van natte, laaggelegen veengronden daaromheen, overgaand in een brede strook van vruchtbare kleigronden die afwateren richting Waddenzee en IJsselmeer. Het IJsselmeer is een belangrijke leverancier van zoet water tijdens droge perioden.

Infrastructuur

De vaarwegen Lemmer-Delfzijl en Harlingen-Delfzijl maken deel uit van de Europese North Sea – Baltic corridor. Fryslân vervult hiermee een schakelfunctie tussen de Randstad en Duitsland/ Noordoost-Europa. De spoorlijnen Leeuwarden – Zwolle en Leeuwarden – Groningen leggen verbinding met het (inter)nationale spoornetwerk en worden intensiever benut. De Lelylijn zal na 2040 de verbinding van Fryslân met andere landsdelen en landen versterken. De rijkswegen (A6, A7, A31, A32) en een aantal provinciale wegen zorgen voor aansluiting op het (inter)nationale wegennet voor personenvervoer en goederentransport.

Ook het energienetwerk overstijgt de provinciegrenzen: het Friese netwerk is aangesloten op het landelijke en Europese elektriciteits- en gasnetwerk. In de toekomst hopen we de wisselwerking tussen het regionale en landelijke netwerk verder te verstevigen met een aansluiting op de toekomstige 380 kV-hoogspanningsverbinding en het waterstofnetwerk Nederland (de backbone).

Waddengebied

De kuststrook met de Waddeneilanden is onderdeel van een aaneengesloten Waddengebied dat zich uitstrekt van Den Helder (Noord-Holland) tot Esbjerg (Denemarken). Deze strook is een belangrijk onderdeel van de East Atlantic Flyway voor vogels. Niet voor niets is de Waddenzee, vanwege de bijzondere natuurlijke en landschappelijke waarden, aangewezen als UNESCO Werelderfgoed en Natura 2000-gebied. Nationaal en internationaal zetten veel partijen zich gezamenlijk in voor dit unieke getijdengebied.

2.2 De Friese opgaven

De samenleving vraagt oplossingen voor urgente opgaven in onze leefomgeving. De Omgevingsvisie zet hiervoor een koers uit die aansluit bij de provinciale ambities en rekening houdt met de balans tussen het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving. Een langjarige koers, die voortbouwt op bestaande kwaliteiten. Een koers ook die tegen een stootje kan én ruimte biedt om te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen. Het is belangrijk te weten voor welke opgaven we anno 2026 staan. En welke uitdagingen de grootste (ruimtelijke)impact hebben op onze leefomgeving.

De uitdagingen waar we voor staan zijn overwegend omvangrijk, urgent en samenhangend. Ze vragen dan ook snel om actie en oplossingen. Zo vergrijsst en ontgroent de bevolking. Zonder extra aanwas is de beroepsbevolking in 2050 met 5% gedaald. Met grote gevolgen voor de ontwikkelkansen van het bedrijfsleven en de vitaliteit van hele gebieden. Maar bijvoorbeeld ook voor het onderwijs en de gezondheidszorg. In de zorg is al sprake van personeelstekorten, terwijl de vraag naar zorg verder toeneemt door de vergrijzing.

Woningen

Een ander issue is de woningnood. We komen niet alleen woningen tekort, maar er is ook behoefte aan meer diversiteit in het aanbod. Hierdoor kunnen bijvoorbeeld jongeren hun leven niet opbouwen en ouderen niet doorstromen naar passende woningen met zorg. Dat de bouwsector de vraag niet kan bijhouden, heeft verschillende oorzaken. Variërend van dure grond en netcongestie tot het stikstofslet en trage planontwikkeling. Er liggen plannen die voorzien in 22.000 extra woningen in 2030.

Klimaat

Het klimaat warmt op, weersextremen nemen toe. Fryslân moet zich voorbereiden op een toekomstige zeespiegelstijging van maximaal 1 meter tot 2100. Maar ook op afwisselende perioden van hitte, droogte en veel neerslag. Een en ander heeft weer gevolgen voor zowel de afvoer als de beschikbaarheid van (voldoende) zoetwater, voor opdringende verzilting en bijvoorbeeld ook voor op veilige hoogte bouwen.

Economie, mobiliteit en energie

Bedrijven kampen met personeelstekorten en stijgende energieprijzen. Door netcongestie kunnen ze bovendien niet uitbreiden, zich vestigen of verduurzamen. Sommige bedrijven overwegen hierdoor te vertrekken. Kunstwerken raken verouderd en onveilig, waardoor vrachtwagens hier en daar al moeten omrijden.

De omslag naar een circulaire economie vraagt aanpassingen bij bedrijven maar ook (tijdelijke) extra ruimte en voorzieningen. Ter indicatie; ruimtevraag circa 20% tot 40% ten opzichte van de huidige lineaire economie.

De energietransitie is in volle gang. In 2023 werd er in Fryslân 4,14 TWh fossielvrije energie opgewekt, 27% van onze totale energiebehoefte. Er moet dus nog veel gebeuren om in 2050 een fossielvrije energievoorziening te realiseren. Netcongestie zet, net als het overschot aan stikstof in en rond natuurgebieden, niet alleen het bedrijfsleven, maar bijvoorbeeld

ook de woningbouw en energieprojecten op slot. Dat moeten we echt zo snel mogelijk oplossen.

Natuur en landbouw

De biodiversiteit ging afgelopen decennia sterk achteruit. Een signaal dat we tegen de grenzen van meerdere natuurlijke systemen aanlopen en dringend aan natuurherstel moeten gaan werken.

Binnen deze context heeft ook de landbouw grote behoefte aan een uitvoerbaar en rendabel toekomstperspectief in een concurrerende markt, zodat ze weer vooruit kan en de bedrijfscontinuïteit wordt geborgd. Het overschot aan stikstof, in met name kwetsbare natuurgebieden, belemmert door het stikstofslot eerdergenoemde woningbouw maar ook aanpassingen in de landbouw, bedrijfsontwikkeling en kansrijke energieprojecten zoals monovergisting.

Veiligheid

Last but not least zorgen internationale ontwikkelingen ervoor dat we de weerbaarheid van onze samenleving moeten vergroten. Denk daarbij aan het versterken van de defensie, het vergroten van de digitale veiligheid, maar ook aan een zelfvoorzienende voedsel- en energieproductie. Technologische ontwikkelingen als kunstmatige intelligentie bieden mogelijk nieuwe oplossingen, maar roepen ook vragen op over veiligheid, privacy en de invloed op onze economie en werkgelegenheid.

Anders gezegd: onze leefomgeving wordt van alle kanten uitgedaagd. We hebben een duidelijke en robuuste koers nodig om de komende jaren even effectieve als wendbare oplossingen te kunnen realiseren. Maar ook om adequaat op optredende disrupties te kunnen reageren.

Op basis hiervan komen we tot onderstaande kernopgaven waar we samen met onze partners en de samenleving werk van gaan maken.

- Zorgdragen voor een leefomgeving die schoon, veilig, inclusief en mooi is en die de gezondheid van bewoners bevordert. Denk daarbij aan borgen van de lucht-, bodem- en waterkwaliteit, de natuur- en landschapskwaliteit, maar ook aan externe veiligheid, defensie en cybersecurity, verkeersveiligheid en brandveiligheid;
- Fryslân klimaatbestendig maken door te zorgen voor:
 - Water- en kustveiligheid;
 - Voldoende, schoon water;
 - Beperking van de water- en droogteschade;
 - Verbetering van de waterkwaliteit;
- Het ontwikkelen van een perspectief voor een boerdiverse en toekomstbestendige landbouw, in combinatie met het realiseren van een veerkrachtige natuur en herstel van de biodiversiteit;
- Het realiseren van een vitale, weerbare economie met een toekomstbestendig verdienvermogen. Een economie ook die in 2050 circulair is, met voldoende ontwikkelruimte voor de juiste bedrijvigheid op de juiste locatie;

- Het faciliteren van de overgang naar een fossielvrije energievoorziening in 2050, het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen (95% minder in 2050) en het vastleggen van koolstof via landgebruik;
- Het ontwikkelen van een mobiliteitssysteem met goed verbonden vervoersvormen voor optimale bereikbaarheid (ketenmobiliteit): snel en comfortabel, veilig, slim, betaalbaar, schoon en duurzaam;
- Het ontwikkelen van een perspectief voor verduurzaming en elektrificatie van de luchtvaart, inclusief een toekomstplan voor onbemande luchtvaart;
- Het creëren van randvoorwaarden voor vitale en leefbare steden en dorpen bij een ouder wordende bevolking. Daaronder valt het versnellen van de woningbouw en het realiseren van de gewenste woningtypen voor verschillende doelgroepen. Dit gebeurt in samenhang met het opknappen en verduurzamen van bestaand, bebouwd gebied (woningvoorraad, werklocaties, voorzieningen);
- Het herkenbaar houden van de Friese landschappen en voortbouwen op haar kernkwaliteiten. Dit betekent ook aandacht voor rust en donkerte;
- Het behouden, benutten en versterken van waardevol erfgoed, ook in relatie tot de omgeving;
- Het faciliteren van slimme groei van de Friese gastvrijheidseconomie, voor een leefbare provincie.

Ruimte

De genoemde opgaven vragen ruimte. Om alle opgaven het hoofd te kunnen bieden, is meer ruimte nodig dan één Fryslân kan bieden. We moeten dus keuzes maken: niet alles kan overal.

Bovendien moeten we zorgen voor een goede afstemming tussen de verschillende vormen van gebruik van onze leefomgeving. Functies mogen elkaar immers niet hinderen, maar dienen elkaar te versterken. Denk aan de concentratie van watergebonden bedrijvigheid, nabij vaarwater.

Het slim combineren van functies is dé manier om zuinig met de beperkt beschikbare ruimte om te gaan. Tegelijk kan het kwaliteitswinst opleveren omdat het bijdraagt aan meerdere doelen. In het vervolg van deze visie geven we hier verder invulling aan en komen we met voorbeelden.

H3. Bewegingen

3.1 Naar een schone, gezonde, inclusieve en veilige leefomgeving met identiteit

Een schone, gezonde, inclusieve en veilige leefomgeving, waarvan we het unieke Friese karakter behouden. Dat is waar we voor gaan en wat aan de basis staat van de provinciale ambities. Als we keuzes maken die de leefomgeving beïnvloeden, stellen we de gezondheid, (omgevings)veiligheid en het welzijn van inwoners voorop. Bovendien moeten keuzes recht doen aan de bijzondere kwaliteiten van het landschap, ons erfgoed en de natuur.

De milieubasis op orde brengen én houden

Fryslân is een relatief schone, stille en veilige provincie, waar we 's nachts ook nog de duisternis kunnen ervaren. Het milieu wordt schoner. Het voldoet op een toenemend aantal plaatsen aan de wettelijke eisen, maar niet overal. Zo worden de normen voor waterkwaliteit op veel plekken nog overschreden, is de stikstofbelasting te hoog. Ook zijn er nog verontreinigde locaties, bijvoorbeeld met zeer zorgwekkende stoffen zoals PFAS. We willen minimaal voldoen aan de wettelijke normen voldoen voor water-, lucht- en bodemkwaliteit, geluid, geur en veiligheid. Daarbij moet ook de calamiteiten zorg goed zijn geregeld. Net zo goed als het toezicht op de naleving van actuele vergunningen, verleend aan bedrijven.

Maar we willen meer. We willen vooruitgang zien. We vinden dat de leefomgeving de gezondheid en veiligheid van mensen niet langer nadelig mag beïnvloeden. Ook sociale en regionale verschillen in gezondheid zien we graag verdwijnen. Dit vraagt van ons allen dat we alle mogelijkheden aangrijpen om de milieukwaliteit verder te verbeteren en te voldoen aan (inter)nationale streefwaarden voor lucht, water, bodem en (afval)stoffen.

Bij milieu- of gezondheidsrisico's werken we vanuit het voorzorgsbeginsel (art. 3.3 Omgevingswet), het beginsel van preventief handelen, het beginsel dat we milieuaantastingen bij voorrang aan de bron bestrijden en het beginsel dat de vervuiler betaalt.

We vragen bijzondere aandacht voor onderwerpen als dierziekten, geluidhinder, fijnstof, PFAS en chemische bestrijdingsmiddelen. En we kijken vooral naar de optelsom van milieuhinder en -belasting (cumulatie). Bestaande milieuproblemen, zoals vervuilde bodem en grondwater, ruimen we zoveel mogelijk op.

Klimaatverandering

Een relatief nieuw, belangrijk aandachtspunt is het beperken van hittestress en wateroverlast door klimaatverandering. Deze verschijnselen zijn van grote invloed op de gezondheid van met name kwetsbare groepen. Het is dan ook essentieel dat we bij de inrichting van steden, dorpen en het landelijk gebied rekening houden met het veranderende klimaat. Het is dan ook belangrijk dat we groen en water meenemen in nieuwe inrichtingsplannen en -maatregelen.

Gezonde en veilige leefomgeving voor iedereen

Hoe we onze omgeving inrichten en wat de kwaliteit daarvan is, heeft direct invloed op onze gezondheid. Het is bewezen dat verschillen in gezondheid samenhangen met bijvoorbeeld de luchtkwaliteit of de bereikbaarheid van voorzieningen. Maar bijvoorbeeld ook met de nabijheid van groen en water. Niet voor niets is in de Omgevingswet vastgelegd dat overheden bij hun ruimtelijke keuzes rekening moeten houden met de bescherming van – en de effecten op – onze gezondheid.

Wij zien gezondheid breed. Een gezonde leefomgeving draagt bij aan het fysieke, mentale én sociale welzijn van mensen. Dat gaat verder dan het tegengaan van vervuiling of gevaar. Het gaat ook om een omgeving die uitnodigt tot gezond gedrag, tot sociale verbondenheid en mogelijkheden biedt om de regie over je eigen leven te houden. Een omgeving ook die iedereen in staat stelt het maximale uit het leven te halen. Een gezonde leefomgeving is ook veilig en inclusief. In een veilige leefomgeving voelen mensen zich beschermd tegen risico's en is de kans op ongelukken of schade zo klein mogelijk. Dit vergt aandacht voor verkeersveiligheid, waterveiligheid, cyberveiligheid, brandveiligheid en sociale veiligheid. Een inclusieve leefomgeving zorgt ervoor dat iedereen volledig kan meedoen aan het dagelijks leven. Dus dat niemand wordt buitengesloten en dat voorzieningen, activiteiten en openbare ruimtes voor iedereen bereikbaar, toegankelijk en uitnodigend zijn. In deze brede opvatting hebben we als provincie deels een rol; het is een gezamenlijke opgave.

Een goede ruimtelijke inrichting draagt bij aan het verminderen van gezondheidsrisico's, milieuschade, onveiligheid en sociale uitsluiting. Het is daarom dat we gezondheid en veiligheid standaard meewegen in alle ruimtelijke beslissingen. Voorkomen is immers beter dan bestrijden. We zien dit als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van alle betrokkenen.

Een bijzonder aspect van veiligheid is defensie. De geopolitieke situatie noodzaakt tot versterking van onze nationale defensie. Daarvoor is ruimte nodig. Fryslân zal daarin een evenredige bijdrage leveren. In overleg met het Rijk zorgen we ervoor dat de impact van defensieactiviteiten op de omgeving zo beperkt mogelijk is. Ook willen we kansen benutten om defensie terreinen en –objecten te combineren met andere functies, kwaliteiten en opgaven. Denk aan natuurontwikkeling op defensie terreinen die hiervoor, door het extensieve gebruik, geschikt zijn. Ook kijken we naar de mogelijkheden die de defensie-industrie kennisinstellingen en het Friese bedrijfsleven – en dan met name de maakindustrie - biedt.

Impuls voor gezond leven en eigen regie

De leefomgeving kan een krachtige stimulans zijn voor gezond gedrag en een gezond leven. De inrichting van de ruimte kan mensen aanzetten tot bewegen, ontmoeten en deelnemen aan de samenleving. Denk aan het integreren van groen en water, sport- en recreatiemogelijkheden in de leefomgeving. Maar bijvoorbeeld ook aan plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Een gezonde bodem levert gezond voedsel. En een rijke natuur, gevarieerd landschap en rijk erfgoed dragen bij aan onze beleving, ontspanning en rust.

Het is ook belangrijk dat mensen zich in hun omgeving kunnen ontplooien en de regie over hun leven kunnen voeren. Vanzelfsprekend zijn werk en voorzieningen voor iedereen bereikbaar en toegankelijk. Bij alle keuzes die we in de leefomgeving maken,

kijken we naar de effecten op gezondheid, welzijn en veiligheid van inwoners en naar de mogelijkheden om verschillen hierin te verkleinen. Ook beschermen we natuurgebieden en plekken die stil en donker zijn, omdat we daar rust en ontspanning vinden.

Een leefomgeving met identiteit, pit en karakter

Landschap en erfgoed van Fryslân zijn hecht verbonden met de Friese identiteit. Ze zijn medebepalend voor de kwaliteit van onze leef- en werkomgeving, het vestigingsklimaat en de kansen voor toerisme en recreatie. Dit betekent dat ze bijdragen aan de brede welvaart in onze provincie.

Landschap en erfgoed veranderen echter van karakter door de manier waarop we onze ruimte gebruiken. Ze zijn het resultaat van uiteenlopende ontwikkelingen en ingrijpende aanpassingen zoals, in het verleden, het droogleggen van veengronden of het inpolderen van land.

Ook de opgaven van vandaag vragen om aanpassingen in onze leefomgeving die het landschap zullen veranderen. Maar wanneer we met een brede blik naar onze leefomgeving kijken en voortbouwen op wat er al is - met respect voor landschap, erfgoed en hun ontstaansgeschiedenis - kunnen we nieuwe ruimtelijke kwaliteit toevoegen. Dit kan ook leiden tot nieuwe iconen die in de toekomst op veel lof en waardering kunnen rekenen.

Ons uitgangspunt is dat Friese landschapstypen herkenbaar blijven en dat we waardevol erfgoed (inclusief archeologie) behouden en waar mogelijk versterken. Dit gaat niet vanzelf; hiervoor is ook inzet van de provincie nodig. In hoofdlijnen willen we dit op de volgende manieren bereiken:

- Door ruimtelijke kwaliteit of omgevingskwaliteit centraal te stellen als ontwerpprincipes. Verleden, heden en toekomst worden op samenhangende wijze verbonden. Dit betekent dat landschap en erfgoed vanaf het begin aandacht krijgen in de planvorming rond ruimtelijke opgaven;
- Door gemeenten en initiatiefnemers te vragen in hun plannen rekening te houden met de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van provinciaal belang, zoals beschreven in de beleidsnota *Grutsk op 'e Romte*. Hieruit hebben we dan ook de top 10 identiteitsdragers van Fryslân overgenomen. De provincie draagt hieraan bij met kennis en informatie. Het team ruimtelijke kwaliteit adviseert oplossingsgericht over projecten en initiatieven;
- Door te laten zien hoe landschap en erfgoed als inspiratiebron kunnen dienen voor nieuwe opgaven. In plaats van belemmeringen op te werpen, kunnen ze onvermoede oplossingen bieden die bestaande kwaliteiten versterken en nieuwe toevoegen. Zo kunnen we oude water- of landschapsstructuren inzetten voor klimaatadaptatie en biodiversiteit. Vrijkomend erfgoed, zoals boerderijen, kerken of scholen, biedt kansen voor herbestemming. Waardevol cultuurlandschap en erfgoed kunnen we inzetten voor de gastvrijheidseconomie. Nieuwe ontwikkelingen bouwen zo voort op wat er is en voegen nieuwe kwaliteit toe;
- Door extra inzet op het herkenbaar houden en beschermen van kwetsbare landschappelijke en cultuurhistorische structuren en elementen, zoals dijken, essentiële watergangen of bijzondere verkavelingen. Agrarische ontwikkelingen, zoals perceelverbetering of nieuwbouw van stallen, moeten aansluiting vinden bij

– bijvoorbeeld – verkavelingsstructuren, archeologie, reliëf en het karakter van boerenerven. Een ander voorbeeld is dat dorpskernen gescheiden blijven en niet aan elkaar groeien. Bij uitbreidingen is het belangrijk dat kenmerkende patronen van water, wegen en groen – die het dorp of de stad met het landschap verbinden – herkenbaar blijven;

- Door aanleg, herstel en beheer van landschapsstructuren en -elementen te stimuleren. Dit geldt ook voor het in stand houden, herbestemmen en verduurzamen van gebouwd en groen erfgoed. Verder gebruiken we onze wettelijke bevoegdheden voor het behoud en de bescherming van monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten. We onderzoeken de mogelijkheden om dit te verbinden aan nieuw gebruik en nieuwe opgaven;

3.2 Naar een sterke landbouw en natuur in een klimaatbestendig Fryslân

Samen met andere partijen werken we aan een waardevol, gezond, vitaal en leefbaar platteland. Onze stip op de horizon is een sterke en duurzame agrarische sector die hand in hand gaat met klimaatadaptatie en herstel van natuur-, milieu- en landschapskwaliteit. We doorbreken de impasse die onder andere door de stikstofcrisis is ontstaan. Van stilstand naar vooruitgang.

Fryslân is een provincie waarin water, bodem, landbouw en natuur al eeuwenlang samen het landschap vormen. Deze samenhang blijft een grote kracht, maar staat onder druk door veranderingen in klimaat, waterkwaliteit, stikstofbelasting en door bodemdaling en afnemende biodiversiteit. Daardoor neemt in delen van het landelijk gebied de ruimte voor ontwikkeling af en ontstaan spanningen tussen functies.

Tegelijk beschikt Fryslân over stevige basiswaarden: een sterke en diverse landbouw, waardevolle natuur en een lange traditie van samenwerken in en met het gebied. Die kwaliteiten maken het mogelijk toe te groeien naar een nieuwe balans, waarin functies beter aansluiten bij het water- en bodemsysteem en waarin het landschap toekomstbestendig blijft voor bewoners, ondernemers en komende generaties.

Een landbouwsector met toekomstperspectief fungeert als vliegwiel voor voedselproductie, economie, natuurherstel en beheer van het landschap. De sector heeft duidelijkheid nodig zodat ondernemers weten waar ze aan toe zijn. Zodat ze weer durven investeren in hun bedrijven. Elk gebied is anders en elke agrariër oefent zijn of haar onderneming op een andere manier uit. Deze boerdiversiteit is de sleutel voor een gezonde bedrijfsontwikkeling en de aanpak van de opgaven in het landelijk gebied.

We bieden duidelijkheid door per gebied ontwikkelperspectief te bieden, zodat ondernemers voor hun bedrijfsvoering (lange termijn) keuzes kunnen maken. Verder werken we samen met het Rijk aan een juridisch houdbare aanpak voor stikstofreductie en natuurherstel, zodat vergunningverlening weer mogelijk wordt en maatschappelijke ontwikkelingen niet worden belemmerd.

Water en bodem als basis

Fryslân krijgt steeds vaker te maken met droge perioden, wateroverlast, verzilting en druk op de zoetwatervoorziening. Deze ontwikkelingen raken landbouw, natuur,

waterveiligheid en onze gezondheid. Daarom vormt het water- en bodemsysteem de basis voor keuzes in het landelijk gebied.

Een robuust watersysteem, gezonde bodemstructuur en voldoende schoon zoetwater zijn randvoorwaarden voor een veerkrachtig landschap. Dit vraagt om landgebruik dat beter past bij de draagkracht van de bodem, om herstel van hydrologische systemen en om het zorgvuldig beschermen van drinkwaterbronnen. Door vroegtijdig te bepalen wat waar duurzaam mogelijk is, creëren we duidelijkheid voor bewoners, ondernemers en overheden. Agrariërs kunnen vervolgens zelf bepalen hoe ze hierop het beste kunnen inspelen.

In alle gebieden staat het vasthouden van zoetwater voorop, zodat we in droge periodes minder afhankelijk zijn van IJsselmeerwater. Extra ruimte is nodig voor het (tijdelijk) bergen van overmatig boezemwater, en voor piekwaterberging; voor dit laatste kunnen we de laagste delen van polders benutten. Samen met Wetterskip Fryslân onderzoeken we of, en waar, extra maalcapaciteit nodig is.

Friese grondgebruikers moeten rekening houden met toenemende wateroverlast wanneer hevige regenval en een hoog boezempeil samenvallen. In en rond drinkwaterwingebieden zien we erop toe dat bodemgebruik de kwaliteit van het grondwater niet schaadt.

Een landbouwhoofdstructuur met ontwikkelruimte en toekomstperspectief

De landbouw is en blijft één van de belangrijke pijlers van Fryslân. Ze draagt bij aan voedselproductie, economie, landschap, leefbaarheid in het landelijk gebied en het functioneren van ketens. Agrarische ondernemers hebben behoefte aan duidelijkheid over het ontwikkelperspectief dat past bij hun gebied en de stappen die nodig zijn om toekomstbestendig te blijven ondernemen. De landbouwhoofdstructuur – zoals onderstaand uitgewerkt – helpt daarbij en omvat de volgende elementen:

- Aanduiding van alle huidige landbouwgronden;
- Duiding van de opgaven, waaronder meervoudige opgaven;
- Een afwegingskader bij voorgenomen functiewijziging.

Binnen de landbouwhoofdstructuur is ruimte voor boerdiversiteit: verschillende bedrijfsmodellen kunnen zich naast elkaar ontwikkelen, passend bij hun gebied en bedrijfsstrategie. Door te werken met ontwikkelpaden en doelsturing via een herkenbare set KPI's (Kritische Prestatie Indicatoren) kunnen ondernemers een koers kiezen die aansluit bij hun bedrijf en tegelijkertijd bijdraagt aan water-, natuur- en klimaatdoelen. Zo ontstaat een landbouw die economisch vitaal blijft, beter aansluit bij water- en bodemsysteem en meegroeit met de maatschappelijke opgaven waarvoor Fryslân staat.

Natuur, biodiversiteit en gezondheid versterken

De natuur in Fryslân staat onder druk door stikstofbelasting, verdroging, versnippering en waterkwaliteit die nog niet overal op orde is. Herstel is noodzakelijk, niet alleen om aan onze wettelijke milieu- en natuurdoelen te voldoen, maar ook voor een gezonde leefomgeving. De provincie werkt aan natuurherstel vanuit het functioneren van ecosystemen: het herstel van bodem- en waterprocessen, leefgebieden, biodiversiteit en verbindingen tussen natuurgebieden. Daarom zetten we in op het afronden van het

Friese deel van het Natuurnetwerk Nederland en op natuurverbetering in deze natuurgebieden.

In het landelijk gebied buiten de natuurgebieden werken we samen met grondgebruikers en hun coöperaties aan verbetering van de basiskwaliteit natuur. Zo versterken we de groenblauwe dooradering van het landelijk gebied; dit zorgt ook voor betere verbindingen tussen natuurgebieden. Bovendien herstellen we de (ecologische) waterkwaliteit en hydrologische systemen. Via het *Aanvalsplan Grutto*, in combinatie met de aanwijzing van weidevogelgebieden, versterken we de weidevogelpopulaties. Door provinciebreed te werken aan gezonde ecosystemen wordt biodiversiteit niet alleen in natuurkernen, maar in heel Fryslân ondersteund en kan de kwaliteit van het landschap duurzaam toenemen.

Rond kwetsbare natuurgebieden (Natura 2000) zijn extra inspanningen nodig om de samenhang en synergie tussen landbouw en natuur te versterken. We bouwen daarbij voort op succesvolle voorbeelden. Naast het beperken van emissies van stikstof en chemische gewasbeschermingsmiddelen, zijn maatregelen nodig die de waterhuishouding herstellen. Samen met agrariërs geven we hier invulling aan via doelsturing (KPI's) en stimuleringsmaatregelen zoals Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLB) en aanpassingen in de bedrijfsvoering.

Meervoudige opgaven binnen één landelijk systeem

In delen van Fryslân komen opgaven rond water, bodem, klimaat, landbouw en natuur sterk samen. Het gaat om overgangszones rond Natura 2000-gebieden, veenweidegebieden, beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden. In deze gebieden is extra inzet nodig om landbouwontwikkeling, natuurherstel, waterkwaliteit en klimaatadaptatie met elkaar te verbinden. We werken hier met generieke maatregelen als basis en gerichte gebiedsaanpakken waar dat nodig is. We zullen een extra inzet ondersteunen met ons grondinstrumentarium en middelen voor agrarisch natuurbeheer, groenblauwe dooradering, innovatie, KPI-sturing door agrariërs, water- en bodemmaatregelen. Ook maatregelen voor zoetwaterbeschikbaarheid en het beperken van wateroverlast maken hiervan onderdeel uit. Agrariërs kunnen zo hun bedrijfsvoering en verdienmodellen verbreden en verduurzamen. Door te werken vanuit bodem- en waterlogica, gebiedskennis en de ontwikkelpaden voor landbouw, ontstaan oplossingen die uitvoerbaar zijn voor het landschap én voor de bedrijven die er actief zijn.

Zorgvuldig omgaan met landbouwgrond

Landbouwgrond is schaars en van groot belang voor voedselproductie, de regionale economie en het functioneren van ketens. Daar zijn we zuinig op. Daarom ontwikkelen we, samen met het Rijk, een afwegingskader voor functieverandering van landbouwgrond. Hierin worden per geval de landbouwkundige waarde, voedselvoorziening en concurrerend vermogen, landschappelijke kwaliteit en andere maatschappelijke belangen in samenhang afgewogen. Dit biedt duidelijkheid voor ondernemers, financiers, gemeenten en andere gebiedspartners.

Samen werken aan een duurzaam landschap

De ontwikkeling van het landelijk gebied vraagt tijd, continuïteit en samenwerking. Door water en bodem centraal te stellen, landbouw perspectief te bieden en natuur te herstellen, groeit Fryslân stap voor stap toe naar een nieuw evenwicht. Met

gebiedskennis, vakmanschap, innovatie en gezamenlijke verantwoordelijkheid ontstaat een landelijk gebied dat leefbaar is voor bewoners, aantrekkelijk voor bezoekers en veerkrachtig voor toekomstige generaties.

Uitwerking per grondsoort

De belangrijkste aandachtspunten die voortvloeien uit deze beweging presenteren we hieronder per grondsoort (water en bodem als basis).

Klei: zoetwater en cultuurbehoud

Het kleigebied is van vitaal belang voor de agrarische sector. We stellen het behoud van de uitstekende productieomstandigheden voor de landbouw dan ook voorop. Belangrijke opgaven zijn het bestrijden van de toenemende verzilting en het verbeteren van de bodemkwaliteit. Omdat het doorspoelen met zoet (IJsselmeer)water in de toekomst niet altijd gegarandeerd kan worden, wordt het vasthouden van zoetwater en het vergroten - en in stand houden - van zoetwaterlenzen onder percelen steeds belangrijker. Op plekken waar verzilting in de toekomst onontkoombaar is, liggen kansen voor andere teelten. Daarnaast is behoud van het karakteristieke kleilandschap met zijn rijkdom aan cultuurhistorisch erfgoed en unieke verkavelingspatronen belangrijk.

Veen: de klimaatparadox

De voornaamste opgave in het gebied is het beperken van veenoxidatie en bodemdaling. Het Friese Veenweideprogramma streeft op de lange termijn (2050) naar een blijvend evenwicht, waarin veenaafbraak, bodemdaling en CO₂-uitstoot nagenoeg zijn gestopt, natuur en landschapskwaliteiten zijn hersteld en de landbouw zich heeft aangepast aan de veranderde omstandigheden.

Het Veenweideprogramma voorziet hiertoe in een gebiedsgerichte aanpak, waarin de peilverhoging afhankelijk is van de dikte van het veenpakket (>2m). Waar mogelijk wordt deze aanpak uitgebreid naar andere veengebieden. Met als strategie: via maatwerk stapsgewijs vernatten. Dit gebeurt op basis van vrijwilligheid, opgedane ervaringen en inzichten. Waar mogelijk worden succesvolle innovaties toegepast. Resultierend in een aantrekkelijk mozaïek van drogere en nattere delen waar natuur en biodiversiteit zich herstellen.

Het overwegend agrarisch gebruik blijft gehandhaafd. Met ruimte en kansen voor nieuwe (natte) teelten, en gewassen die geschikt zijn voor biobased verwerking. Daarbij zetten we in op de ontwikkeling, stimulering en ondersteuning van landbouwmethoden en verdienmodellen die bij het gebied passen. Onder voorwaarden is duurzame opwekking van zonne-energie één van de verdienmodellen.

Zand: stikstof- en waterurgentie

Het afstemmen van landbouw, natuur, water, bodem en landschap is op het zand de voornaamste opgave: een kwaliteitsimpuls waarmee een toekomstbestendige landbouw en natuurherstel verder worden vorm gegeven. De beschikbaarheid van voldoende en schoon water speelt daarin een belangrijke rol.

Vanwege de aanwezigheid van een groot aantal stikstofgevoelige natuurgebieden en verdroging/ droogtestress, ligt de grootste opgave in Zuidoost-Fryslân. Omdat natuurherstel en perspectief voor de landbouw onmogelijk zijn zonder optimale

waterhuishouding, zetten we hier in op zoetwater vasthouden. In gebiedsprogramma's werken we de benodigde maatregelen uit met agrariërs, Wetterskip Fryslân en natuurbeheerders. Specifieke aandacht hebben de beekdalen, waar versterkt wordt ingezet op verbetering van natuur-, landschaps- en waterkwaliteit. Dit maakt deze gebieden bovendien aantrekkelijker voor recreanten en toeristen.

In de grondwaterbeschermingsgebieden verbeteren we de grondwaterkwaliteit, met het oog op een veilige en toekomstbestendige drinkwaterwinning. Daarom beperken we hier de uit- en afspoeling van met name nutriënten en pesticiden.

3.3 Naar vitale steden en dorpen in een verbonden Fryslân

Een vitaal Fryslân begint bij sterke steden en dorpen die elkaar aanvullen en versterken. Elk dorp en elke stad moet zich kunnen ontwikkelen op een manier die aansluit bij de eigen identiteit, schaal en behoeften. Daarbij streven we naar leefbaarheid door het creëren en faciliteren van nabijheid: wonen dicht bij werken, met voorzieningen binnen handbereik en nooit ver weg van groen, water en een aantrekkelijk en klimaatadaptief landschap.

Het Fries Stedelijk Netwerk is het hart van de regio. Het biedt een breed scala aan stedelijke voorzieningen en bedrijvigheid waar iedereen in Fryslân van profiteert. De stedelijke dynamiek zorgt voor gevarieerde en stuwende werkgelegenheid, innovatie en kennisontwikkeling. Daarnaast vervullen de regiosteden Harlingen en Dokkum en de regiokernen een cruciale werkgelegenheids- en verzorgingsrol voor hun omgeving. Complementair vormen de dorpen, met hun unieke kwaliteiten, het bruisende weefsel van het platteland.

Gevarieerde woningbouw voor groei

De grote vraag naar woningen beantwoorden we met gevarieerde nieuwbouw in en rond steden en dorpen. Door de woningvoorraad aan te vullen en te differentiëren, houden we jongeren vast en komen we tegemoet aan de woonbehoeften van ouderen. Denk daarbij ook aan de combinatie van wonen en zorg.

Alle steden en dorpen moeten in de vraag naar woningen voor eigen inwoners kunnen voorzien. Naast het slim benutten van de bestaande woningvoorraad, en van vrijkomende plekken in bebouwd gebied, kunnen enkele woningen - of 'een straatje' erbij - nodig zijn. Voorwaarde is dat dit geen afbreuk doet aan de ruimtelijke kwaliteit van de kern. De grotere dorpen - met name de regiokernen - en de steden zullen meer ruimte voor woningbouw nodig hebben.

Wanneer nieuwe bedrijvigheid aantoonbaar nieuwe inwoners aantrekt, is extra woningbouw nodig. Dan kunnen we zowel de beroepsbevolking, de economie als het voorzieningenniveau op peil houden. Het accent voor woningbouw ligt in dat geval op het Fries Stedelijk Netwerk, de regiosteden en de regiokernen. Aanvullend zien we, op een meer beperkte schaal, mogelijkheden voor woningen in de dorpen en ook – onder voorwaarden – in het landelijk gebied.

Daarnaast vinden we ook het volgende belangrijk:

- Gemeenten, corporaties en marktpartijen knappen bebouwd gebied op en geven het een optimale, eigentijdse invulling. Daarbij rekening houdend met de nederzettingenstructuur en karakteristieke bebouwing. Zo ontstaat ruimte voor nieuwe woningen, bedrijven en voorzieningen in de steden en de dorpen;
- Samen met gemeenten zoeken we de juiste balans tussen bouwen binnen de bestaande kernen (inbreiding) en erbuiten (uitbreidingslocaties);
- Vrijkomend vastgoed – denk aan boerderijen en karakteristieke gebouwen – komt in aanmerking voor nieuwe bestemmingen voor wonen, recreatie, zorg of passende bedrijvigheid. Ook op het omliggende erf zien we passende mogelijkheden. De ruimtelijke, functionele en maatschappelijke meerwaarde is daarbij leidend;
- Ondanks dat de Waddeneilanden te maken hebben met meer beperkingen voor woningbouw, vinden we het belangrijk dat ze voldoende woningen kunnen bouwen. Deze zijn bij voorkeur bestemd voor degenen die een sociale en/of economisch binding hebben met de eilanden.

Kwaliteit in de randen

Grote inbreidings- en uitbreidingslocaties voor wonen, werken en voorzieningen komen tegemoet aan de bovenlokale behoefte. Bij de ontwikkeling van zulke locaties houden we onder meer het volgende in het oog:

- Meegroeien van groen en ruimte voor water;
- Nabijheid van recreatiemogelijkheden;
- Gezonde en veilige leefomgeving (qua geluid, geur en schone lucht);
- Beschikbaarheid van voldoende fossielvrije energie;
- Adequate afstemming op het natuurlijke water- en bodemsysteem.

In aantrekkelijke stadsranden, met ruimtelijke kwaliteit, zorgen we dat de ontwikkeling van stedelijke functies en de aanleg van energie- en data-infrastructuur gelijktijdig plaatsvindt met de aanleg van groen, water en recreatieve voorzieningen. Hierin nemen we samen met gemeenten de regie (uitnodigingszones). Gemeenten werken op hun beurt aan een gezonde en inclusieve woon- en leefomgeving met een inrichting die de volgende kenmerken combineert:

- Beperking van hittestress en wateroverlast;
- Vergroten van de biodiversiteit;
- Een levendig en gemengd karakter;
- Uitnodiging tot bewegen, ontmoeten en ontspannen.

Verbindingen en bereikbaarheid

We versterken de verbindingen tussen steden, dorpen en het platteland, en tussen verschillende vervoerswijzen (OV, fiets, auto, water en lucht). Met nadruk op het optimaliseren, combineren en doelmatig benutten van de bestaande verbindingen. Streven is dat de basisvoorzieningen² voor iedereen binnen dertig minuten bereikbaar zijn. Mobiliteitshubs spelen hierin een belangrijke rol doordat ze verschillende vervoerstypen verknopen en het overstappen vergemakkelijken.

Bij nieuwe ruimtelijke projecten zijn adequate ontsluiting en goede bereikbaarheid voorwaarden. De steden en regiokernen zijn de knooppunten van snelle, goed bezette OV-lijnen. Van daaruit zorgen we voor een fijnmazige ontsluiting van de kleinere kernen met passend lokaal vervoer. Vestiging van functies in de omgeving van OV-knooppunten en stations draagt bij aan het optimaliseren van de bereikbaarheid. Transferia rond de steden ontlasten binnensteden en maken deze veiliger.

De komst van de Lelylijn versterkt niet alleen de onderlinge verbindingen in het Fries Stedelijk Netwerk en in Noord-Nederland, maar ook de aansluiting op de rest van het land. Bij de planvorming rond woon- en werklocaties houden we rekening met de aanleg van deze spoorlijn. Belangrijk aandachtspunt is de aansluiting van de omliggende regio's op de nieuwe halteplaatsen.

Gastvrijheidssector met meerwaarde

Slimme groei van de gastvrijheidssector draagt bij aan een prettige leefomgeving, leidt tot behoud van voorzieningen en karakteristieke gebouwen én schept toekomstbestendige banen. De sector is dan ook van grote waarde. Niet alleen voor de brede welvaart, maar ook voor de kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Ze raakt immers een grote verscheidenheid aan ruimtelijke vraagstukken.

In relatie tot de gastvrijheidssector merken we het volgende op:

- Naast de traditionele watersport en vaarrecreatie, zien we kansen in cultuur-, bezinnings-, agro- en natuurtoerisme. Ontwikkelingen die passen bij de kwaliteiten van Fryslân en het verduurzamen van het toerisme;
- We benutten en versterken de potentie van water- en landrecreatie. Gebieds- en landschapskwaliteiten zijn leidend en inspirerend voor nieuwe ontwikkelingen en aanpassingen;
- Nieuwe, grootschalige voorzieningen passen niet bij slimme groei van het toerisme. Uitzonderingen zijn mogelijk, mits een initiatief grote meerwaarde heeft voor opgaven als natuurontwikkeling, ruimtelijke kwaliteit en/of leefbaarheid;
- Prioriteit ligt bij kwaliteitsverbetering en de meerwaarde van recreatieve en toeristische voorzieningen voor inwoners en bij het aantrekken van passende doelgroepen;
- Op de Waddeneilanden zien we kansen voor duurzame recreatievormen die aansluiten bij het unieke landschap, de natuur, het erfgoed en bij de draagkracht van de eilanden.

3.4 Naar een fossielvrije en circulaire samenleving

Fryslân maakt in de komende decennia werk van een sterke, circulaire economie met een betrouwbare en betaalbare fossielvrije energievoorziening. Met als sleutelwoorden: slim clusteren en verbinden.

Door economie, energie en mobiliteit grotendeels op de meest geschikte locaties te concentreren, benutten we netwerken en infrastructuur maximaal. Bovendien versterken we synergie-effecten en voorkomen we versnippering en aantasting van de ruimtelijke

kwaliteit. Met bodem, water en landschappelijke waarden als basis bouwen we voort op de kracht en kwaliteiten van Fryslân. Daarbij zetten we in op de volgende zaken:

- Groei van de zes economische speerpuntsectoren¹, waarmee we ook onze koploperpositie in de circulaire economie verder versterken;
- Het faciliteren van een fossielvrije bedrijfsvoering en mobiliteit;
- Uitstekende verbindingen – via (vaar)wegen, digitale netwerken en Openbaar Vervoer – zorgen voor de bereikbaarheid en onderlinge connectiviteit van belangrijke economische clusters. Hiermee stimuleren we innovatie en versterken we het vestigingsklimaat voor nieuwe, stuwende - en bij voorkeur - innovatieve bedrijven;
- De komst van de Lelylijn als bijdrage aan genoemde connectiviteit, zowel binnen Noord-Nederland als met de rest van het land. Niet alleen het Fries Stedelijk Netwerk profiteert, maar ook de omliggende regio's;
- Het stimuleren van het gebruik van ons vaarwegennet voor goederenvervoer over water. Vaarverbindingen zoals het Prinses Margriet- en Van Harinxmakanaal worden robuuste, strategische corridors binnen de grotere Europese netwerken. Watergebonden bedrijven concentreren zich op enkele goed ontsloten natte bedrijventerreinen; de ontwikkeling hiervan sluit aan op de huidige vaarwegklasse;
- Inzet van drones om snel, veilig en efficiënt data te verzamelen, inspecties uit te voeren, (medische) goederen te transporteren en taken uit te voeren op moeilijk bereikbare of risicovolle locaties.

Het juiste bedrijf op de juiste locatie

Bij het ruimtelijk programmeren van bedrijventerreinen sturen we op de match tussen bedrijf en locatie. Dit betekent dat de aard en schaal van een onderneming moeten passen bij een reeks van factoren:

- De context van de stad of het dorp;
- Het onderliggende water- en bodemsysteem;
- De ontsluiting en bereikbaarheid;
- De beschikbaarheid van energie en zoetwater;
- De specifieke kwaliteiten van stad of dorp.

We beginnen met het optimaal benutten en opwaarderen van bestaande bedrijventerreinen. Dit betekent: indeling, verblijfskwaliteit en bereikbaarheid verbeteren, klimaat adaptief maken en voorzien in snel internet, duurzame energie en laadinfrastructuur (zogenoeten 'clean energy hubs'). Op enkele strategische locaties bieden we ruimte aan grootschalige bedrijvigheid (kavels >3 ha.) met een duidelijke (regionale) meerwaarde, die bijdraagt aan de brede welvaart van Fryslân.

Duurzame energie dichtbij

Energie is essentieel voor goed en betaalbaar wonen, werken en verplaatsen in Fryslân. De energievoorziening staat echter onder druk. De ontwikkeling van bedrijven wordt beperkt door stijgende prijzen en netcongestie. Hierdoor stagneren uitbreiding en verduurzaming. Maar ook huishoudens voelen de hoge energiekosten. Bovendien kan in

¹ AgroFood, Water Technology, High Tech Systems & Materials, Circular Materials, Maritime Technology, Tourism & Hospitality

nieuwe woonwijken niet altijd in aansluitingen worden voorzien, waardoor woningbouw stagneert.

Om deze problematiek op te lossen moeten we het energienetwerk slimmer benutten en uitbreiden. Daarbij zetten we ook vol in op energiebesparing en toepassing van niet-elektrische bronnen. Het tijdelijk opwekken van nieuwe elektriciteit in de vorm van zonne- en windenergie is echter nodig. En op termijn met SMR's en wind op zee. De productie koppelen we aan de Friese energievraag, waarbij de opbrengsten zo veel mogelijk binnen de provincie blijven.

Door verouderde windturbines op te ruimen, creëren we op een beperkt aantal plekken ruimte voor nieuwe turbines. Dit onder strikte voorwaarden en in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. Belangrijk is dat de opbrengsten grotendeels binnen Fryslân blijven. Nieuwe ontwikkelingen die veel energie vragen, zoals bedrijvigheid en transport, willen we slim koppelen aan plekken waar voldoende energie beschikbaar is of kan worden opgewekt.

Tot 2035 concentreren we onze aandacht op het volgende:

- Versneld benutten van duurzame warmtebronnen zoals aquathermie, groengas, restwarmte en geothermie om de behoefte aan lokaal opgewekte elektriciteit te beperken. Dit vraagt om lokaal maatwerk;
- Slimmer omgaan met beschikbare energie door vraag en aanbod lokaal beter op elkaar af te stemmen en meer flexibele capaciteit op het elektriciteitsnet te realiseren. Energiehubs op centrale knooppunten zorgen voor stabiliteit in het energienetwerk en voor snelheid en doelmatigheid van onze energievoorziening;
- Versnellen van de uitbreiding van de energie-infrastructuur door vergunningverlening te stroomlijnen en de inzet van provinciale grondposities te verkennen;
- Stimuleren van opslag bij grootverbruikers en voorlopig geen grootschalige opslag (>100 MW) toestaan, totdat - in samenspraak met de netbeheerder - duidelijk is waar en waarom deze nodig is;
- Saneren van verouderde windturbines om ruimte te creëren voor moderne exemplaren (meer duurzame elektriciteit met minder turbines);
- Ruimte bieden voor nieuwe windenergie op logische locaties, onder strikte voorwaarden en met oog voor de ruimtelijke kwaliteit;
- Onderzoek naar de haalbaarheid van kleine, modulaire kernreactoren (SMR's) en volgen van innovaties zoals getijdenenergie, onderwatervliegers en *blue energy*.

Na 2035 streven we het volgende na:

- Een sterke aansluiting op nationale en Europese energienetwerken - denk aan de waterstofbackbone en 380 kV-verbinding - om onze energievoorziening stabiel, betrouwbaar en toekomstbestendig te houden;
- Het afstemmen van ontwikkelingen die veel energie vragen op de daadwerkelijke beschikbaarheid daarvan. Denk daarbij aan woningbouwlocaties, bedrijventerreinen en mobiliteit;
- Concentratie van duurzame energieopwekking. Tijdelijke clusters van wind- en zonne-energie worden vervangen door meer permanente oplossingen.

Kernenergie kan deel van de energiemix uitmaken, mits uit onderzoek blijkt dat dat wenselijk en haalbaar is.

Circulaire economie en sluiten van kringlopen

Fryslân is wereldwijd koploper in de circulaire economie met actoren als Vereniging Circulair Fryslân, Omrin, Wetsus, de Dairy Campus en een innovatieve agrofoodsector. Deze positie willen we uitbouwen en opschalen. Naast toepassing van nieuwe technieken in productie en verwerking, hebben we het dan ook over het doorontwikkelen, uitdragen en vermarkten van kennis.

In 2030 kunnen we Europees vooroplopen op het terrein van de grondstofkringlopen. We gaan daarom slim en spaarzaam om met zowel grondstoffen, componenten als eindproducten. We werken toe naar een integrale aanpak waarin ketens sluiten en afval niet meer bestaat.

In de overgangsfase naar een volledig circulaire economie bestaan er twee economieën naast elkaar: een lineaire en een circulaire. Dit zal tijdelijk meer ruimte kosten, tot wel zo'n 40%. Ruimte die eerst op bestaande locaties gevonden moet worden. Bijvoorbeeld door revitalisering, herverkaveling en herplaatsing, inschikking en meervoudig ruimtegebruik. In een later stadium komt noodzakelijke uitbreiding in het vizier. Op geschikte locaties dient altijd voldoende ontwikkelruimte te zijn voor watergebonden bedrijven en zwaardere bedrijven in de hogere milieucategoriën.

Het sluiten van kringlopen geldt ook in het landelijk gebied. Agrarisch ondernemers maken daarbij gebruik van elkaars grondstoffen en producten. Zo kan samenwerking tussen akkerbouw- en veeteeltbedrijven (her)gebruik van reststromen stimuleren. Ook de productie van groengas uit mest is kansrijk en biedt agrariërs nieuwe kansen op inkomsten. De kans bestaat dat hierdoor de druk op het netwerk van erftoegangswegen en provinciale wegen toeneemt. We monitoren hoe dit uitpakt en anticiperen waar nodig.

H4. Hoe gaan we werken?

Op Friese wijze samenwerken aan onze leefomgeving

De Omgevingsvisie is een instrument op grond van artikel 3.2 van de Omgevingswet. We sluiten dan ook aan bij de doelen van deze wet:

- Meer samenhang brengen in de afwegingen en keuzes voor de leefomgeving;
- Meer samenwerken als één overheid, met onderkenning van de verschillende belangen;
- Ruimte laten voor maatwerk en initiatieven;
- Snellere en betere besluitvorming realiseren;
- Overzichtelijke regels opstellen.

Als provincie nemen we meer regie op de bovenlokale vraagstukken en opgaven. Dat betekent sturen op proces én samenwerken op inhoud. Tegelijk bieden we ruimte aan lokale initiatieven van onderop (ja, mits). Hierin willen we samenwerken zoals de Omgevingswet dat voor ogen heeft: als één overheid, integraal, gebiedsgericht en adaptief. Dat vraagt een bestuursstijl die samenwerking stimuleert en ruimte biedt voor maatwerk. Onder voorwaarde dat de provinciale belangen gewaarborgd blijven. Zo gaan we in de 'uitnodigingszones' rond de steden, waar veel opgaven bij elkaar komen, met gemeenten, waterschap en andere partijen aan de slag. De accenten verschillen per zone, maar overal dienen we in gezamenlijkheid tot integrale oplossingen te komen.

De Omgevingsvisie is onze strategische visie voor de Friese leefomgeving. Het biedt een integrale en langjarige koers, die wordt uitgewerkt in Omgevingsprogramma's en met regels geborgd in de Omgevingsverordening.

De Omgevingsprogramma's kunnen thematische programma's zijn – bijvoorbeeld voor mobiliteit, water en bodem – en gebiedsprogramma's, zoals het Veenweideprogramma. We streven naar integrale programma's door samenvoeging van thema's die elkaar raken. We gaan de Omgevingsprogramma's monitoren en zo nodig bijsturen. Daarmee geven we invulling aan de beleidscyclus en kunnen we slagvaardig inspelen op nieuwe ontwikkelingen.

Het Rijk is verantwoordelijk voor een Nationale Omgevingsvisie, de *Nota Ruimte*. Met de hoofdlijnen voor de fysieke leefomgeving uit deze nota is in deze provinciale Omgevingsvisie rekening gehouden.

Ruimtelijke principes

Om onze ambities en doelen te kunnen realiseren, zullen overheid en samenleving oplossingen moeten uitwerken voor de opgaven. Oplossingen die recht doen aan de omstandigheden in een gebied.

Net als in de huidige Omgevingsvisie *De romte diele*, geven we hieraan richting met een aantal ruimtelijke principes. Deze principes vormen een inspiratiebron en een hulpmiddel bij het maken van keuzes voor de uitvoering in plannen en programma's. Ze zijn voldoende flexibel om maatwerk te leveren, maar niet vrijblijvend. We passen de principes zelf toe en vragen ook andere partijen dat te doen. Ze leggen de uitkomst

vooraf niet vast, maar geven wel aan waarop gelet moet worden om toekomstbestendige keuzes te kunnen maken. In verschillende situaties kunnen ze verschillende oplossingen aandragen. Er hoeft niet altijd, in dezelfde mate, aan alle principes voldaan te worden. Ze worden wel samen bij het maken van afwegingen toegepast.

De inhoudelijke principes uit *De romte diele* zijn nog steeds van toepassing; we voegen daar twee principes aan toe. Zo komen we tot de volgende ruimtelijke principes:

- Meervoudig en zuinig ruimtegebruik;
- Ruimtelijke kwaliteit/omgevingskwaliteit als ontwerpbasis;
- Opgaven koppelen en verbinden;
- Bijdragen aan brede welvaart voor een gezonde en veilige leefomgeving;
- Streven naar klimaatbestendigheid en voorbereiding op toekomstige omstandigheden;
- Verantwoordelijkheden niet afwentelen op toekomstige generaties of elders.

In bijlage 1 zijn de principes verder uitgewerkt.

H5. Participatie en Omgevingseffectrapportage

In een dialoog met de samenleving is met allerlei mensen en organisaties gesproken over de stand van de Friese leefomgeving en de opgaven en kansen die op de provincie afkomen. Deelnemers wezen met name op het belang om als provincie duidelijke keuzes te maken en aan te geven waar ze met partijen naar toe wil werken. Urgente opgaven als woningtekorten, bereikbaarheid van voorzieningen, klimaatadaptatie, landbouw en natuur, en energietransitie vragen om oplossingen, met name op bovenlokaal niveau. Let daarbij wel op de schaal en herkenbaarheid van gebieden. Mensen hechten aan behoud van de menselijke maat en de identiteit van het landschap. In bijlage 2 gaan we verder in op het gevolgde participatieproces en de resultaten daarvan.

Bij het opstellen van een Omgevingsvisie is het doorlopen van een plan-milieueffectrapportage (mer: de procedure) een wettelijke verplichting die is opgenomen in de Omgevingswet. Met de milieueffectrapportage krijgt het milieu een plaats in de besluitvorming. De verwachte effecten voor het milieu worden beschreven in een milieueffectrapport (MER; het rapport). Het MER hebben we uitgebreid tot een Omgevingseffectrapportage (OER), waarin ook naar de sociale en economische effecten wordt gekeken. Het OER levert zo een integrale onderbouwing van de keuzes, die erop gericht zijn om onze ambities en brede welvaart in Fryslân te realiseren.

Het OER bestaat uit een aantal onderdelen. Ten eerste is van de Friese leefomgeving een zogenaamde Leefomgevingsfoto gemaakt. Deze toont hoe het momenteel met de kwaliteit van de Friese leefomgeving gesteld is. Ook geeft de foto weer hoe de kwaliteit zich autonoom zal ontwikkelen richting 2035, met een doorkijk naar 2050, bij voortzetting van het huidige beleid. De sociaaleconomische aspecten scoren over het algemeen redelijk tot goed. Economie en verdienvermogen verdienen wel aandacht. Wonen en bereikbaarheid scoren minder gunstig en ook voor de toekomst zijn dit zorgpunten. De fysiek-natuurlijke aspecten van de leefomgeving scoren minder positief. Ook voor de toekomst staan deze aspecten onder druk.

In bijlage 3 gaan we verder in op de Leefomgevingsfoto.